

4. Зарипов И.А. (2016) Исламские финансы как стратегический ориентир развития России. / Zaripov I.A. (2016) *Islamic finance as a strategic landmark for the development of Russia*. <https://cyberleninka.ru/>.
5. Rafik Yunus al-Misri. Fikhh imushchestvennykh otnosheniy. / per. s arab. [Fiqh property relations. / translated from Arabic] / D.Adzhi; redsovet: B.F.Mulyukov and others, - Moskva: Islamskaya kn., 2014. – P. 320.
6. Хайдаров Ў.А. “Логистика ва иқтисодиёт” илмий электрон журнали. 2022 йил 1-сон. 362-369-б.
7. Benjamin Avanzi, Hayden Lau, Bernard Wong On the optimality of joint periodic and extraordinary dividend strategies//European Journal of Operational Research, Available online 24 April 2021.
8. Rodrigo Saens, Tamara Tigero Mandatory dividend rules and the investment decision: The case of Chile//The North American Journal of Economics and Finance Volume 56, April 2021, 101373
9. James R. Booth, Dennis T. Officer, Glenn V. Henderson. Commercial bank stocks, interest rates, and systematic risk. // Journal of Economics and Business. Volume 37, Issue-4, December, 1985. Pages 303-310.
10. Vladimir Arčabić (2013). The relationship between the stock market and foreign direct investment in Croatia: Evidence from VAR and Co-integration analysis. *Financial theory and practice* 37 (1) 109-126
11. <https://news.rambler.ru/person/lagard-kristin/>
12. Хусусий тармоқни ривожлантириш бўйича Ислох Корпорациясининг статистик маълумотлари
13. <https://icd-ps.org/> сайти маълумотлари асосида ишлаб чиқилди

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРНИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Хамроев Шерзод Ахтамович -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
Банк иши ва инвестициялар кафедраси
катта ўқитувчиси,

[doi:https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss6/a18](https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss6/a18)

Аннотация. Мақолада тижорат банкларида рискларни мониторинг қилишнинг замонавий ҳолатининг таҳлили ўз аксини топган. Шунингдек, банк рисклари ва уларни мониторинг қилиш борасидаги илмий тадқиқот натижалари акс эттирилган. Тижорат банкларида ликвидлик рискни самарали бошқариш ва мониторинг қилиш элементлари ва уларни эксперт баҳолаш натижалари кўриб чиқилган. Мақолада таҳлил натижаларига кўра, банк рискларини мониторинг қилишга оид таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: банк рисклари, банк рискларини мониторинг қилиш, тижорат банки, ликвидлик riskи, операцион risk, молиявий барқарорлик.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ МОНИТОРИНГА РИСКА В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Хамроев Шерзод Ахтамович -
Ташкентский государственный экономический университет,
Старший преподаватель кафедры Банковского дела и инвестиций

Аннотация. В статье отражен анализ современного состояния риск-мониторинга в коммерческих банках. Также отражены результаты научных исследований банковских рисков и их мониторинга. Рассмотрены элементы эффективного управления и мониторинга риска ликвидности в коммерческих банках и результаты их экспертной оценки. В статье по результатам анализа разработаны предложения по мониторингу банковских рисков.

Ключевые слова: банковские риски, мониторинг банковских рисков, коммерческий банк, риск ликвидности, операционный риск, финансовая устойчивость.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF RISK MONITORING IN COMMERCIAL BANKS

Khamroev Sherzod Akhtamovich -
Tashkent State University of Economics,
Senior lecturer of the Department of Banking and Investments

Annotation. The article reflects the analysis of the current state of risk monitoring in commercial banks. The results of scientific research of banking risks and their monitoring are also reflected. The elements of effective management and monitoring of liquidity risk in commercial banks and the results of their expert evaluation are considered. Based on the results of the analysis, the article developed proposals for monitoring banking risks.

Key words: banking risks, monitoring of banking risks, commercial bank, liquidity risk, operational risk, financial stability.

Кириш. Жаҳон молия тизимининг глобал ўзгариши шароитида Ўзбекистонда молиявий хизматлар бозорининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган банкларнинг молиявий барқарорлигини ошириш зарурати тобора ошиб бормоқда. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташқи-

лоти (OECD) томонидан эълон қилинган “COVID-19 инқирози ва банк тизимининг барқарорлиги” номли ҳисоботида қуйидагилар алоҳида таъкидланди: “...уч йилда дунё миқёсида кенг тарқалган коронавирус пандемияси оқибатида юзасига келган рисклар банкларнинг молиявий бар-

қарорлигига бевосита ўз таъсирини ўтказди. Ушбу пандемиянинг иқтисодий таъсири корпоратив ва уй хўжаликлари қарзлари дефолтларининг кескин ўсишига олиб келди ва бу банкларнинг актив сифатини пасайишига, муаммоли кредитлар (NPL) ҳажмининг сезиларли даражада ошишига олиб келди. Банк активлари сифати ва даромад кўрсаткичларининг бундай ёмонлашуви банкларнинг вақт ўтиши билан банк рискларини камайтириш имкониятини чеклаб қўйиши мумкин” [1]. Бу эса, ўз навбатида, банк рискларини мониторинг қилиш, уларни самарали бошқариш тизимини тартибга солишни такомиллаштириш, тез суръатлар билан ўзгариш бораётган иқтисодий вазиятда банк секторининг молиявий барқарорлик кўрсаткичларини доимий таҳлил этиб бориш орқали ривожланиш сценарийларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, барча банк тизими барқарорлигини таъминлашда рискларни мониторинг қилишнинг замонавий ёндашувларини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эга.

Халқаро амалиёт кўрсатишича, банк рискни бошқариш ва уларни мониторинг қилиб бориш тизимида йўл қўйилган камчиликлар нафақат мамлакат банк тизимининг инқирозли ҳолатининг авж олишига, балки молия бозорининг бошқа сегментларига трансформацияланиши ҳисобига мамлакат миқёсида тизимли рискларнинг юзага келишига сабаб бўлиши мумкин. Хусусан, ривожланган давлатлардан бири ҳисобланса-да АҚШ тижорат банклари ва ипотека ташкилотлари томонидан ажратилган кредитлар таркибида муаммоли кредитлар (NPL) салмоғининг асосиз кўпайишига йўл қўйилиши натижасида ишончсиз қарз олувчилар ўртасида кредитни қайтармаслик ҳолатларнинг кескин ортишига, молия бозориде ипотека қимматли қоғозлари инвестицион жозибдорлигининг шиддат билан пасайишига, пировардида эса Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг дунё бўйлаб кенгайишига олиб келган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мамлакатимиз олимлари ҳам рисклар, уларни бошқариш, банклар фаолиятида юзага келадиган рисклар ҳақида қатор илмий тадқиқотлар олиб боришган. Жумладан, молиявий рисклар соҳасида илмий изланишлар олиб борган олимлардан профессор Ф.И.Мирзаев томонидан молиявий рисклар молиявий операцияларни амалга ошириш жараёнида юзага келувчи ва молия муассасалари томонидан бартараф этилиши зарур бўлган хавф-хатарлар ҳисобланиши таъкидланган [2].

Рисклар ҳамда айнан “банк рисклари” соҳасидаги етакчи иқтисодчи олимлардан бири – профессор Ш.Абдуллаеванинг фикрича, “банк rischi – бу банклар томонидан ўзининг молиявий фаолиятини амалга ошириш вақтида молия-

вий маблағлар (ресурс)дан самарали тарзда фойда олмаслик эҳтимоли (хавф-хатари) келиб чиқсада пировардида ижобий натижага умид қилган ҳолда, банк операцияларини амалга оширишдир, деб таъриф билдирилади[3].

Бундан ташқари, тижорат банклари томонидан молиявий операцияларни амалга ошириш жараёнида молиявий фойда олиш муаммолари ва бу борада юзага келадиган банк рисклари йўналишида самарали илмий тадқиқотлар олиб борган профессор Н.Каримов банкларда фойдани олиш жараёнида молиявий рискларни бошқариш, мониторинг қилиш ва уларни миқдорий пасайтириш борасида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлаб ўтади:

– тижорат банклари ўзининг молиявий операциялари давомида юқори рискли бўлган молиявий операцияларни юқори таваккалчилик асосида амалга оширмаслиги керак;

– юқори ва ўрта даражали рискларни бошқариш механизми орқали уларнинг рисклилиги даражасини пасайтиришни доимий амалга ошириш ва уларни мониторинг қилиб бориш лозим;

– тижорат банклари томонидан малакали мутхассислари (risk manager) томонидан тижорат банки баланси бўйича молиявий рисклар ҳисобини юритиш ва мониторингини доимий амалга ошириб бориш мумкин [4].

Замонавий банк ва менежмент назариясида рискларни мониторинг қилиш таркибининг кўриб чиқишга оид бир нечта ёндашувлар мавжуд, улар орасида қуйидагилар мавжуд:

- ахборот-таҳлил тизими сифатида мониторинг;

- назорат шакли сифатида мониторинг;

- мониторинг, унинг изоҳланган параметрлари асосида риск ҳолатини ташхислаш учун комплекс интегратив-индикатив тизим сифатида.

Дастлабки иккита ёндашув асосида рискларни мониторинг қилиш моҳиятини ўрганиш бўйича кўпгина маҳаллий тадқиқотлар ўтказилди. Ушбу мулоҳазани исботлаш учун биз “риск мониторинги” тушунчасини талқин қилиш бўйича бир нечта фикрларни келтириб ўтамиз.

Хусусан, Т.В. Осипенконинг фикрича, рискларни мониторинг қилиш рискларни баҳолашнинг тасдиқланган усуллари талабларига мувофиқ, бошқарув маълумотларини тизимли йиғиш ва мақсадли қайта ишлаш, рискларни баҳолаш динамикасини (салбий динамикани аниқлаш) ва банк фаолиятига таъсир қилиш даражасини аниқлаш асосида рискларни жорий баҳолаш (қайта баҳолаш)дан иборат [5].

О.И. Лаврушин, Н.И. Валенцеванинг фикрича, рискларни мониторинг қилиш - бу рисклилиги кўрсаткичларини унинг турлари бўйича мунтазам равишда таҳлил қилиш ва зарур рен-

табелликни сақлаб туришда рискни минималлаштиришга қаратилган қарорларни қабул қилиш жараёнидир [6].

Ўзбекистоннинг замонавий банк амалиётида “банк рисклари мониторинги” тушунчасининг аниқ талқини мавжуд эмас. Масалан, иқтисодий луғатлар ва энциклопедияларда, банк қонунчилигида, “Пул, кредит ва банклар”, “Марказий банк фаолиятини ташкил этиш” курслари бўйича дарсликларда бу атама умуман талқин қилинмаган.

Хулоса қилиб айтганда, банк рискларини мониторинг қилиш - бу назоратнинг функционал шакли ҳисобланади (амалда у ўлчанадиган индикатор параметрлари таржимонидан фойдаланган ҳолда банк рискларининг ҳолатини мониторинг қилиш, баҳолаш ва прогноз қилиш учун узлуксиз диагностика жараёни кўринишидаги рискларни бошқаришни англатади) ҳамда молиявий фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятга молик соҳаларида рискларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши таҳдидларига қарши курашиш тизимини (зарур назорат муҳитини сақлаш ҳамда рискларни ва уларнинг оқибатларини минималлаштиришга қаратилган тизим), шунингдек, банк тизими бошқарувининг барча даражаларида мустақил фаолият шаклини (тижорат банклари, уларнинг мутахассислари ва ихтисослаштирилган бўлинмаларининг махсус воситалар ва услубий техникалардан фойдаланган ҳолда ташкил этилган фаолият шакли) ҳосил қилади.

Тадқиқот методологияси. Мазкур илмий тадқиқот ишида банк рискларини мониторинг қилишни вербал шарҳлаш, статистик кузатувларни олиб бориш ва уларни динамик ўзгаришни таҳлил қилиш, индукция ва дедукция каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги кунда молиявий институтлар, жумладан тижорат банклари фаолиятининг молиявий барқарорлигини таъминлашда биринчи навбатда рискларни таҳлил қилиш, рисклар мониторинги натижаларига кўра ушбу рискларни тизимлаштириш ва уларни

келтириб чиқарувчи омилларни бартараф этишга асосий эътибор қаратилмоқда.

Жаҳонда молиявий тизим маълум бир вақтда инқирозга дуч келиш ҳолатлари кузатилмоқда. Аммо, «ҳатто инқироз бўлмаган тақдирда ҳам, сўнгги 20 йил ичида кредитларнинг фавқулудда ўсиши, ишламайдиган кредитларнинг (nonperforming loans (NPLs)) кўпайишига олиб келди. Бу иқтисодиётни хавф остига қўйиши мумкин. Муаммо ҳал этилмаса, муаммоли активлар ўсиши, ҳатто критик даражаларга етиб бориши мумкин, ўз навбатида, иқтисодий ўсиш суръатларини пасайтириши ва ишсизликни кучайтириши мумкин». Жаҳон банки маълумотларига кўра «муаммоли активлар 2019 йилда Россия Федерациясида 9,3 фоиз, АҚШ да 0,9 фоиз, Туркияда 5 фоиз, Буюк Британияда 1,1 фоиз, Германияда 1,3 фоиз, Хитойда 1,9 фоиз, Қозоғистонда 9,5 фоиз, Украинада 48,4 фоизни ташкил этмоқда». Бу маълумотлардан кўришиб турибдики дунёда бугунги кунда банк тизимида муаммоли активларни ҳисобга олиш ва уни аудити алоҳида аҳамият касб этади ва долзарб масалалардан ҳисобланади [7].

Банкда рискларни бошқариш ва мониторинг қилишнинг мақсади қонунчилик талабларига, банк акциядорлари ва инвесторларнинг кутган талабларига мувофиқ, рискларни онгли равишда қабул қилиш ва банк фаолияти давомида юзага келадиган рискларни бартараф этиш учун тегишли шарт-шароитларни яратиш сифатида белгиланади. Банк ўзаро боғлиқ бўлган босқичлардан иборат риск-аппетити кўрсаткичларини аниқлаш ва муҳокама қилиш, риск профили кўрсаткичлари, рискларини камайтириш бўйича қарорлар қабул қилиш тузилмаси бўйича рискаппетитини бошқариш тадбирларини кетма-кет равишда амалга оширади [8].

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, тижорат банклари томонидан муҳим ҳисобланган ликвидликни рискини бошқариш ва уни мониторинг қилинг қуйидаги элементлардан иборат ҳисобланади (1-расм).

1-расм. Тижорат банкларида ликвидликни рискини самарали бошқариш ва мониторинг қилиш элементлари

Манба: муаллиф томонидан тадқиқотлар натижасида тузилган.

Операцион ликвидликни бошқариш доимий равишда, банкнинг маблағга жорий ва келгусида кутилаётган талабини баҳолаш ва керак бўлган вақтда шу талабларни қондириш учун етарли миқдорда пул маблағлари ёки шундай маблағларни қўлга киритиш мумкинлигини таъминлаш чораларини кўриш.

Фавқулодда ликвидликни бошқариш кундалик операцияларда юз бериши мумкин бўлган кам эҳтимолли ва юқори таъсирли ҳодисалар бошлаб, кам учрасада банкнинг хавфсизлиги ва бардошлилигини сезиларли даражада камайтириши мумкин бўлган, юқори эҳтимолли ва кам таъсирли ҳодисалар юз бериши натижасида туғиладиган кутилмаган пул оқими талаб-

ларини қондириш учун етарлича “ёстик” яратиш.

Албатта юқоридаги тузилма умумий стандарт кўринишга эга ҳисобланмайди. Ҳар бир тижорат банки ўзининг рискларини бошқариш ва уни мониторинг қилишга ўзига хос ёндашувларни қўллайди. Жумладан, ҳар бир тижорат банки риск (таваккалчилик)ларни бошқариш ва уни мониторинг қилиш бўйича стратегия ва сиёсатларни қайта кўриб чиқиб, трансформацион жараёнларни ҳисобга олган ҳолда ликвидлик, Операцион ва бозор каби рискларини бошқариш сиёсатларини ишлаб чиқади ва уни амалга оширилади (2-расм).

2-расм. Банкда риск (таваккалчилик)ларини бошқариш тизими

Манба: “Агробанк” АТБнинг 2019-2021 йилларга мўлжалланган ривожланиш стратегиясидан https://agrobank.uz/upload_files/documentation_file/5fda25e6c22be.pdf

Бунда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратилади:

1) банкнинг ликвидлик позицияларини ягона услуб асосида мунтазам равишда стресс-тестдан ўтказиб бориш орқали банкнинг молиявий ҳолатини пасайишига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш бўйича тегишли чоралар кўриб бориш;

2) SWOT, GAP таҳлиллардан кенг фойдаланиш, капитал етарлилигига бўлган талабларни кучайтиришни, кутилаётган йўқотишлар модели асосида эҳтимолий йўқотишларга захираларни шакллантиришни кўзда тутувчи Базель кўмитасининг янги тавсияларини татбиқ этиш.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда тижорат банклари фаолиятида рискларни мониторинг қилиш натижаларига кўра, улар томонидан турли хилдаги рискларга дуч келиш-

ни қуйида тартибда эксперт баҳолаш мумкин. Бунда жалб этилган экспертларга бир қанча рискларни юзага келиш ва аҳамиятлилигининг даражасига кўра “юзага келиш эҳтимоли”, “етказилиши мумкин бўлган зарар миқдори”, “бартараф этиш даражаси” каби тоифаларда баҳолаш мумкин.

Қуйида келтирилган, тижорат банклари фаолиятида юзага келувчи рискларнинг аҳамиятлилик даражасини эксперт баҳолаш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги кунда тижорат банклари фаолиятида кредит рисклари, Операцион рисклар, валюта рисклари билан боғлиқ бўлган молиявий фаолият натижасида содир бўладиган рисклар юқори аҳамиятга эга, деб ҳисобланади. Шунингдек, эксперт баҳолаш натижалари ликвидлик рискинни ўртада даражали риск сифатида кўрсатмоқда (1-жадвал).

Тижорат банклари фаолиятида юзасга келувчи рискларнинг аҳамиятлилик даражасини эксперт баҳолаш натижалари

Эксперт баҳолаш тоифалари	Риск турлари						
	Кредит rischi	Операцион риск	Ликвидлик rischi	Валюта операциялари rischi	Сийсий рисклар	Қонунчилик рисклари	Имиж ва рейтинг бўйича рисклар
Юзага келиш эҳтимоллиги	95	90	60	88	75	60	65
Етказилиши мумкин бўлган зарар миқдори	95	80	75	90	95	65	80
Баргараф этиш даражаси (имконияти)	65	60	75	60	50	50	85
Жами ўртача вазни	255	230	210	238	220	175	230
	1548 (умумий вазн)						
Жами ўртача вазни (100%):	16,4	14,8	13,5	15,3	14,1	11,2	14,8
Юқори аҳамиятли (80-100 балл), (14-20%)	+	+		+	+		+
Ўрта аҳамиятли (59-79 балл), (12-13,9%)			+				
Паст аҳамиятли (1-59 балл), (0,1-11,9%)						+	

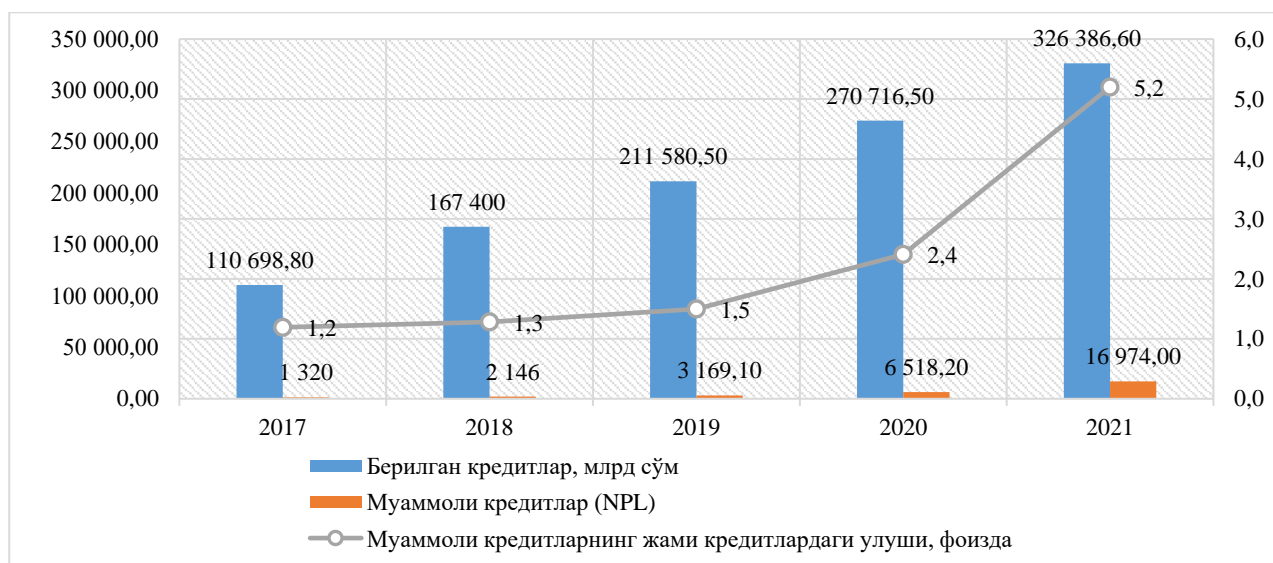
Манба: тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Тижорат банклари фаолиятида юзасга келувчи рискларнинг аҳамиятлилик даражасини эксперт баҳолаш натижалари бўйича юқори аҳамиятли бўлган кредит рисклари бугунги кунда Ўзбекистон тижорат банклари фаолиятида асосий муаммолардан бири десак тўғри бўлади.

2017-2021 йилларда тижорат банклари томонидан ажратилган жами кредитлар ва муаммоли кредитларнинг таҳлили кўрсаткичдаки, 2017 йилда тижорат банклари томонидан жисмоний ва юридиклар шахслар учун жами 110 698,8 млрд сўм, 2018 йилда 167 400 млрд сўм, 2019 йилда 211 580,5 млрд сўм, 2020 йилда 270 716,5 млрд сўм, 2021 йилда 326 386 млрд сўмдан ортиқ кредитлар ажратилган. Яъни 2021 йилда

ажратилган кредитлар 2017 йилга нисбатан деярли 3 баробарга ўсган.

Ўз навбатида, мазкур ажратилган кредитлар ҳажмида муаммоли кредитларнинг ҳам ўсиб борганлиги мазкур молиявий фаолиятдаги кредит рискнинг ошишига ҳам сабаб бўлади. Тижорат банкларининг муаммоли кредитлари ҳажми 2017 йилда умумий ажратилган кредитлар ҳажмида 1,2 фоизни ташкил этиб, 1 320 млрд сўмдан иборат бўлган бўлса, мазкур кўрсаткич 2020 йилга келиб сезиларли ўсган. Яъни, тижорат банклари томонидан ажратилган жами кредитларнинг 2,4 фоизи муаммоли кредитлар сифатида қайд этилган (3-расм).

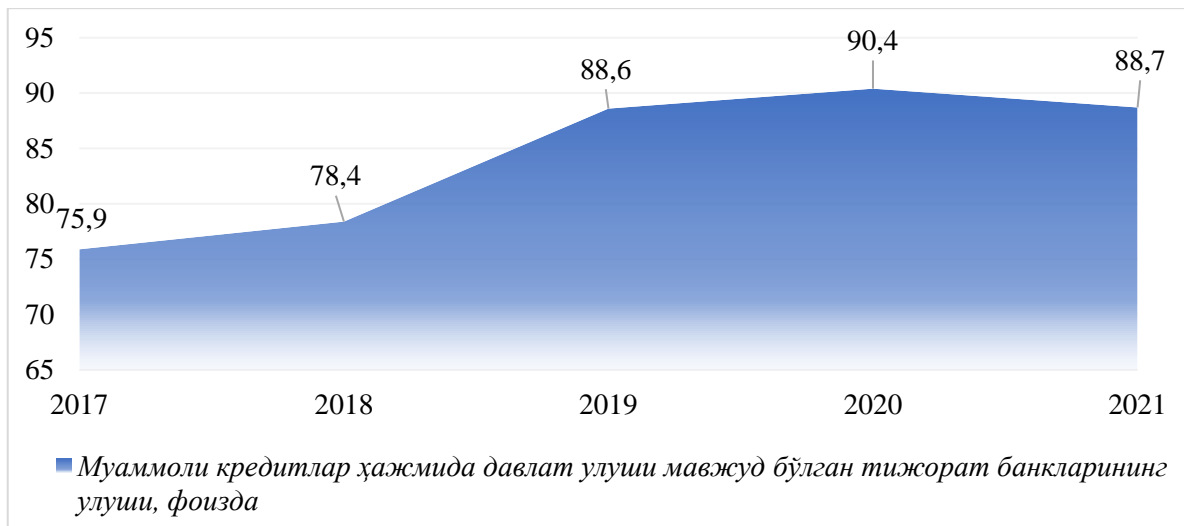

3-расм. Тижорат банклари томонидан ажратилган ва муаммоли кредитлари тўғрисида маълумот

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Шунингдек, 2021 йилда ушбу кўрсаткич 44 фоизга ортиб, умумий ажратилган кредитлар таркибида тижорат банкларининг жами муаммоли кредитлари 16 974 млрд сўмдан ортиб кетган. Ушбу ҳолатни ажратилган кредитлар миқдорининг 2021 йилда 2017 йилга нисбатан 94 фоизга ўсганлиги, қолверса ажратилган

кредитларнинг давлат мақсадли дастурлари ва соҳалари учун “етарли таъминот ва мақсадсиз” ажратилганлиги билан изоҳлаш ўринлидир. Бу борада, муаммоли кредитларнинг асосий улуши давлат тижорат банклари ҳиссасига тўғри келиши мазкур фикрларни исботлайди (4-расм).

4-расм. Тижорат банклари муаммоли кредитлари таркибида давлат улуши мавжуд бўлган тижорат банклари улуши тўғрисида маълумот

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Юқоридаги 2017-2021 йилларда тижорат банклари муаммоли кредитлари таркибида давлат улуши мавжуд бўлган тижорат банклари ҳиссасига тўғри келадиган муаммоли кредитларнинг ҳажмини таҳлил қилиш натижалари далолат берадики, муаммоли кредитларнинг институционал таркибида асосий улушни давлат тижорат банклари эгаллаган. Яъни, 2017 йилда тижорат банкларининг умумий муаммоли кредитлари ҳажмида 75,9 фоиз муаммоли кредитлар давлат улуши мавжуд бўлган тижорат банкларига тегишли бўлган. Мазкур кўрсаткич 2018 йилда 78,4 фоизни, 2019 йилда 88,6 фоизни, 2020 йилда 90,4 фоизни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич фоиз ҳисобида 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 1,7 фоизни камайган.

Мазкур таҳлилий маълумотларни тижорат банклари кесимида таҳлил қилиш орқали муаммоли кредитлар ҳажмида қайси тижорат банкининг улуши қанча эканлиги ҳамда муаммоли кредитлар билан ишлаш ҳолатини аниқлаш мумкин (2-жадвал).

2022 йил 1 январь ҳолатига тижорат банкларининг муаммоли кредитлари ҳажми 16 974 млрд сўмни ташкил этган. Муаммоли кредитларнинг банклар кесимидаги таҳлиллари кўрсатадики, муаммоли кредитларнинг жами ўз кредит портфелидаги улушида Халқ банки (19,7%), Микрокредитбанк (5,9%), Ўзагроэксспортбанк (55,5%) етакчилик қилиб келмоқда. Шунингдек,

тадқиқот объекти ҳисобланган Ўзсаноатқурилиш-банкнинг 2021 йил 1 январь ҳолатига жами кредит портфели 43 148 млрд сўмни ташкил этиб, шундан 3,8 фоизи ёки 1 630 млрд сўми муаммоли кредитлар ҳисобланади.

Давлат улуши мавжуд бўлган банклардан бири бўлган Ўзсаноатқурилишбанкнинг куйида жами автиклар ва ушбу активларнинг рискка тортилганлик даражасини таҳлил қилиш орқали мазкур тижорат банкининг кредит rischi мониторингини амалга ошириш фаолиятини таҳлил қилиш мумкин.

Тадқиқот объекти бўлган Ўзсаноатқурилишбанк 2017-2021 йилларда жами активларининг риска тортилганлик даражаси таҳлил шуни кўрсатадики, 2017 йилди банкнинг фаолиятида риск мониторингини амалга ошириш чоғида жами банк автикларининг 57 фоизидан ортиқ қисми рискка тортилган қисми ташкил этган бўлса, 2018 йилда ушбу кўрсаткич 66,6 фоизни ташкил этган (5-расм).

Шунингдек, банк автикларининг рискка тортилганлик даражаси 2019 йилда 83,3 фоиз, 2020 йилда 85,6 фоиз, 2021 йилда 88,3 фоизни ташкил этган. 2021 йилда активларнинг рискка тортилганлик даражаси 30,9 фоизга ошган. Мазкур кўрсаткичнинг ортиб бориши, ўз навбатида, кредит riskини ортиб бораётганлигини англатади.

Тижрат банкларнинг муаммоли кредитлари (NPL), 2022 йил 1 январь ҳолатига

млрд сўм.

№	Банк номи	Кредит портфель	Муаммоли кредитлар (NPL)	Муаммоли кредитларнинг жами ўз кредит портфелидаги улуши, %
Жами		326 386	16 974	5,2%
Давлат улуши мавжуд банклар		280 074	15 069	5,4%
1.	Ўзмилийбанк	74 033	3 305	4,5%
2.	Ўзсаноатқурилишбанк	43 148	1 630	3,8%
3.	Асака банк	37 685	1 819	4,8%
4.	Агробанк	32 258	1 495	4,6%
5.	Ипотека банк	29 046	972	3,3%
6.	Халқ банки	19 596	3 857	19,7%
7.	Қишлоқ қурилиш банк	17 496	749	4,3%
8.	Микрокредитбанк	10 816	642	5,9%
9.	Турон банк	8 129	266	3,3%
10.	Алоқа банк	7 754	314	4,1%
11.	Пойтахт банк	80	2	2,2%
12.	Ўзагроэксспортбанк	30	17	55,5%
Бошқа банклар		46 312	1 905	4,1%
13.	Ҳамкор банк	9 334	105	1,1%
14.	Капитал банк	8 030	235	2,9%
15.	Ипак йўли банк	6 422	223	3,5%
16.	Инвест Финанс банк	3 774	57	1,5%
17.	Ориент Финанс банк	3 627	29	0,8%
18.	Траст банк	2 744	51	1,8%
19.	Давр банк	2 157	22	1,0%
20.	Asia Alians банк	1 903	144	7,6%
21.	Tenge банк	1 725	121	7,0%
22.	KDB банк	1 557	0	0,0%
23.	Савдогар банк	859	90	10,5%
24.	Зираат банк	858	21	2,5%
25.	Универсал банк	767	6	0,8%
26.	Туркистон банк	686	480	69,9%
27.	Анор банк	612	6	0,9%
28.	Равнақ банк	567	132	23,2%
29.	ТВС банк	345	17	4,8%
30.	Мадад инвест банк	169	20	11,8%
31.	Hi-Tech банк	160	148	92,7%
32.	Soderot Irap банк	14	0,1	0,6%
33.	Apelsin банк	0,0	0,0	0,0%

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

5-расм. "Ўзсаноатқурилишбанк" АТБ жами активларининг рискка тортилганлик даражаси

Манба: Ўзсаноатқурилишбанк маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Шу билан бирга, активларнинг рискка тортилганлик даражасини ҳисоблаш ҳам банк рискларини мониторинг қилишнинг муҳим элементларидан бири ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Мазкур тадқиқот объекти “Ўзсаноатқурилиш” АТБ банк рискларини мониторинг қилишдаги асосий муаммоларни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш давомида банк рискларидан ҳисобланган операцион рисклар натижасида келиб чиқадиган кутилмаган йўқотишларни қоплаш учун банк капиталини баҳолашда Advanced Measurement Approaches илғор ёндашув усули ишлаб чиқиш таклиф этилган. Таклиф 2021 йил 20 декабрдаги 152/6-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзсаноатқурилишбанкда рискларни бошқариш ишларини ташкил этиш бўйича Йўриқнома”да ўз аксини топган. Мазкур таклифнинг амалиётга жорий этилиши натижасида банк рискларини мониторинг қилишда операцион рискларни баҳолаш мезони илғор хорижий тажрибалар асосида такомиллаштирилган.

Advanced Measurement Approaches – Кенгайтирилган ўлчаш ёндашуви (АМА) банк ёки

бошқа молия институти томонидан Базел II доирасида қўлланилиши мумкин бўлган учта муҳим бўлган операцион риск усулларидан биридир. Бининчи ёндашув – банкнинг асосий кўрсаткичларини таҳлил қилиш ёндашуви ва иккинчи ёндашув стандартлаштирилган ёндашув. АМА доирасида банкларга операцион риск учун зарур бўлган капитал миқдорини аниқлаш учун ўзларининг эмпирик моделини ишлаб чиқишга рухсат берилади. Банклар ушбу ёндашувдан фақат маҳаллий тартибга солиш органларининг розилиги билан фойдаланишлари мумкин.

Юқоридагилар асосида айтиш мумкинки, тижорат банклари фаолиятида рискларни таҳлил қилиб бориш ва мониторингини юритиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги кунда тижорат банклари томонидан ажратилган умумий кредитлар миқдорида давлат улуши мавжуд тижорат банкларининг ҳиссаси юқори эканлиги мазкур банклар фаолиятида рискларни мониторинг қилиб бориш ва мониторинг натижалари асосида мазкур рискларни камайтириш борасида кечиктириб бўлмайдиган чораларни кўриш лозим.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-markets/COVID-19-crisis-and-banking-system-resilience.pdf>
2. Мирзаев Ф.И. Молия бозори операциялари рискларини баҳолаш усуллари (қимматли қоғозлар бозори мисолида): и.ф.н. ... автореферат. – Т.: БМА, 2002. – 22 б.;
3. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари шароитида тижорат банкларининг кредит портфелини диверсификациялаш: и.ф.д. ... автореферат. – Т.: БМА, 2000. – 46 б.;
4. Каримов Н.Ф. Риски и проблемы формирования прибыли коммерческих банков: автореферат ... к.э.н. – Т.: БФА, 1998. – 23 с.;
5. Осипенко Т.В. Система управления рисками и План ОНВД // Деньги и кредит. №9. 2009. С.23.
6. Банковские риски: учеб. пособие / под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой. – М.: Кнорус, 2010. С.27.
7. Тошпулатов Д. Тижорат банкларида муаммоли активлар ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш. 08.00.08 – Бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудит. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2021 йил.
8. Тошпулатов Д. Банк рискларини риск аппетити ва риск профили орқали баҳолаш ҳамда бошқариш. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2021-yil. 13-б.
9. “Агробанк” АТБнинг 2019-2021 йилларга мўлжалланган ривожланиш стратегиясидан https://agrobank.uz/upload_files/documentation_file/5fda25e6c22be.pdf
10. Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки расмий маълумотлари: cbu.uz/uz/statistics/bankstats/588211/ Ўзсаноатқурилишбанк маълумотлари.